

Mérséklődő politika vagy radikalizálódó közélet?

Az Arany Hajnal sikerének titka

1. Bevezetés

Az Arany Hajnal a '80-as évek óta jelen van a görög politikai életben, de a világ 2012 óta figyel rá, amikor is a párt a görög parlamenti választásokon egymás után kétszer is 7% feletti eredménnyel került be a törvényhozásba. Ez a választás kritikus volt a görög politika szempontjából, hiszen megrendült a katonai junta megszűnése óta viszonylag stabil kétpártrendszer, és az új, instabil politikai térben több új szereplő is megjelent. Ez az időszak egybeesett az eurózána válságának mélyülésével (ami Görögországot különösen erősen érintette), továbbá a radikális és szélsőjobboldal előtörésével egész Európában, így önmagában nem meglepő, hogy a görög Arany Hajnal is releváns párttá vált ebben az időszakban.

Megerősödésük ugyan illeszkedik az európai trendekhez, a párt fejlődése, üzenete és kommunikációja azonban eltér a legtöbb radikális párt mintázataitól: a neonácinak is tartott Arany Hajnal üzeneteiben és cselekedeteiben is sok az erőszakos elem. Helyi szervezetei mélyen behálózzák mikrokörnyezetüket, kommunikációs stratégiájukban keverednek az online és az offline elemek. Ráadásul jelenlegi vezetőinek egy része büntetőeljárás alatt áll. Adódik a kérdés: ilyen sajátosságok mellett hogyan tudta az Arany Hajnal növelni a támogatottságát, és mennyire tudta stabilizálni azt? A kérdés megválaszolásához e fejezetben áttekintjük nemcsak az Arany Hajnal, hanem a görög radikális és szélsőjobboldal történetét, a párt jellemzőit és a görög politikai rendszer átalakulását is.

2. Visszatekintés a görög radikális jobboldal történetére

A katonai junta időszakának lezárultával két politikai erő erősödött meg Görögországban: a jobbközép Új Demokrácia párt (Νέα Δημοκρατία, ND) és a balközép Pánhellén Szocialista Mozgalom (Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα, Paszok).² A demokratizálódás után azonban a nép egy része továbbra is ragaszkodott régi rezsimhez, és elutasította az

¹ A kutatás (Várnagy Réka) az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² A párt 2018 márciusában beolvadt a Mozgalom a Változásokért pártba (Κίνημα Αλλαγής, Kinal).

új politikai realitást. Ezt tükrözte az 1974-ben kiírt népszavazás eredménye is, amely Görögország államformájáról és így a monarchia sorsáról döntött. A népszavazáson a választópolgárok 75%-a jelent meg, és noha a monarchia eltörlése győzött, nem elhanyagolandó az a 31%-nyi (kb. másfélmillió állampolgárt jelentő) szavazat, ami a monarchia megtartására érkezett. Közülük a konkrét szélsőjobboldali tábor főleg volt tisztekből, illetve tisztségviselőkből, a tábornokok rezsimjéből, valamint elkötelezett antikommunistákból állt, és vezetőik között általában idősebb politikusok jelentek meg, akik az 1967 (a katonai junta kezdete) előtti politikai *establishment* termékei voltak. Részben őket fogta össze az ND holdudvarából kiváló, a monarchiát támogató frakció, a Nemzeti Tábor (Εθνική Παράταξις, EP): egy antikommunista, monarchista párt, olyan ígérekkel, mint a junta vezetőinek kiengedése a börtönből, valamint az állami beavatkozás megszüntetése a gazdaságban.³ A Nemzeti Tábornak az 1977-es választáson sikerült 350 ezer szavazatot begyűjtenie, ami az összes szavazat 6,8%-a volt, és öt képviselői mandátumot ért. Későbbi kutatások azt mutatták, hogy a párt felülreprezentált volt a fiatal férfiak, munkások és farmerek között, valamint a kis és közepes méretű városokban.⁴

Bár a Nemzeti Tábor nem tudott stabil politikai erővé válni, megjelenésével a jobboldali politikai térfél dominálására törekvő Új Demokrácia pártnak szembesülnie kellett a szélsőjobboldali pártok által állított kihívással. Az ND elsődleges taktikája a bekebelezés volt, így az 1981-es választásokon már saját színeiben indította a Nemzeti Tábor képviselőit, illetve programjában szerepeltetett olyan ígéreteket, amelyek a tőlük jobbra eső szavazókat is megszólították. Bár a Nemzeti Tábor így sikerült semlegesíteni, a jobboldali térfélen, pártszakadások útján, hamarosan új kihívók jelentek meg: először a Progresszív Párt (Κόμμα Προοδευτικών, KP), majd a Nemzeti Politikai Unió (Εθνική Πολιτική Ένωσις, Epen). Ezek egymás után egy-egy európai parlamenti képviselői helyet nyertek az 1981-es (Progresszív Párt), illetve az 1984-es EP-választásokon (Epen). Az ekkori eszmeiségre jellemző, hogy az Epen megalakulását Papadopoulos, a juntát irányító diktátor jelentette be börtönéből, és a párt őt tekintette szellemi vezetőjének is. A junta iránti nosztalgia a későbbiekben eltűnt a görög radikális és szélsőjobb diskurzusából, de érdemes megemlíteni, hogy az Arany Hajnalt alapító Mihaloliakosz az Epen ifjúsági tagozatának vezetője volt a '80-as évek közepén. Ez jól jelzi az e szervezetekre jellemző, elsősorban személyi átmeneteket, amelyek áthidalják a görög radikális és szélsőjobboldali pártok régi/új felosztását.

Az Epen egyfajta utódjaként jött létre a Nemzeti Párt (Εθνικό Κόμμα, EK), amelyhez a görög szélsőjobboldal ideológiai átalakulását szokták kapcsolni. Ez a párt volt az első, amely egyértelműen nacionalista ideológiát követett, ám elhagyta azokat az ekkor már szinte ódivatúnak tűnő témákat, mint például a tábornokok szabadon engedése. Ez a változás a párt programjában is meglátszott: megjelent a nemzet érdekeinek prioritása, a küllhoni görögök önrendelkezése, illetve a nem felszabadított görög földek helyzete és a migrációval kapcsolatos kritikák is. Végül, de nem utolsósorban kiegészítették az elődeik morális

³ Ellinas 2013: 199.; Georgiadou 2013: 3–4.

⁴ Tsokou et al. 1986.

tradicionalizmusát egyfajta antiszemitizmussal is.⁵ Az üzenetek modernizálódása ellenére a következő évtized nem hozott áttörést a radikális jobboldal egyik pártja számára sem, egyedül a macedón névkérdés⁶ tematizálása teremtett számukra egyfajta láthatóságot a közéletben.

Az új pártok között az első politikai értelemben is releváns szereplő a 2000-ben, szintén az ND-ből való kiválás útján, Karacaferisz által alapított Ortodox Népi Gyűlés, avagy más fordításban: Ortodox Népi Riadó (Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός, Laosz). Az első politikai sikert a 2004-es európai parlamenti választás hozta meg az ortodox keresztény ideológiájú pártnak, melynek során a szavazatok 4,12%-át szerezték meg, amivel egy képviselőt küldhettek Brüsszelbe. A párt meg tudta tartani népszerűségét a 2007-es parlamenti választásra is, ahol 3,8%-ot szerzett, és 10 képviselőt juttatott a törvényhozásba. A 2009-es EP-választáson pedig javítani is tudott korábbi eredményein, és a szavazatok 7,15%-át szerezte meg, ami az addigi legjobb választási eredmény volt a görög radikális és szélsőjobboldal történetében.

Ugyanezen évben rendezték meg a parlamenti választásokat is, ahol a Laosz 5,63%-kal 15 képviselői helyet szerzett. A párt ideológiájának alapja a görög radikális jobboldalra jellemző nemzeti prioritás hangsúlyozása, aminek keretei között többek között megjelenik az illegális bevándorlás elleni radikális fellépés szorgalmazása, Macedónia önálló államként való elismerésének elutasítása, illetve a globalizáció ellenzése is. A Laosz sikeréhez a politikai kontextus is hozzájárult, ugyanis a jobboldal legnagyobb erejének, az Új Demokráciának nem sikerült kielégítő választ adni minden, a jobboldalt meghatározó kérdésre, és ezzel elvesztette a tőle jobbra elhelyezkedő szavazók támogatását. Ilyen kérdés volt többek között az, amikor 2000-ben a Paszok-kormány el akarta távolítani

⁵ Ellinas 2013: 201–202.

⁶ A macedón névvita eredete Macedónia önálló államként való létrejöttének időpontjára, 1991-re datálható. Macedónia névválasztását Görögország ellenezte, mert egyik saját, északi tartományát Makedóniának hívják, és a görög értelmezés szerint az elnevezés területszerzési szándékra utalt. A vitának nemcsak területi, hanem történelmi vetülete is van: Görögország szerint Macedóniának és a macedónoknak történelmileg nincs közük a Nagy Sándor-féle Makedóniához, ezért elutasítja az erre utaló kiejtési formát. A görögök több fronton is igyekeztek álláspontjuk érvényesítésére: a nemzetközi diplomácia eszközeivel dolgoztak, például sokáig akadályozták Macedónia felvételét az ENSZ tagállamai közé, illetve gazdasági embargót is bevezettek Macedónia ellen. 1993-ban, az ENSZ javaslatára, Macedónia hivatalos elnevezése Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság lett, azonban a macedón alkotmány ezt az új elnevezést nem vette át, és a macedón zászlón továbbra is szerepelt az ősi csillag, amely a görögök szerint szimbolikus utalás a történelmi Makedóniára. Egy 1995-ben született ENSZ-megállapodás keretében Macedónia elfogadta az alkotmány megváltoztatására és a csillag eltávolítására vonatkozó görög kérést. Ennek hatására Görögország feloldotta a gazdasági embargót az ország ellen. A vita azonban nem ért véget, 2008-ban Görögország megakadályozta Macedónia NATO-tagállammá válását. Ezt a hágai Nemzetközi Bíróság jogtalannak tartotta, amennyiben Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság néven kérte felvételét. A vitát azonban a bíróság döntése ellenére sem sikerült eddig rendezni a több körös diplomáciai tárgyalások alkalmával, igaz, 2018 tavaszán a két ország képviselői aláírtak egy megállapodást, miszerint Észak-Macedóniára nevezik át az államot.

a személyi igazolványokról a vallási hovatartozásra utaló részt, amit az egyház vehemensen ellenzett. Ebben a vitában a Laosz tudott fellépni a javaslat legelkötelezettebb ellenzőjeként, amivel sikeresen meg tudta szólítani a radikális szavazókat, és így 2002-ben a párt a szavazatok 13,6%-át szerezte meg az athéni önkormányzati választáson.

Miután 11 évnyi ellenzékiiség után az Új Demokrácia 2004-ben ismét kormánypárt lett, újabb lehetőségek nyíltak a radikális jobboldal előtt. Ebben az időszakban a két kritikus pont Ciprus helyzete⁷ és a macedónkérdés volt. Az első esetében az ENSZ újraegyesítési törekvései okoztak feszültséget, mert míg a Paszok támogatta az újraegyesítést, a kormányzó ND pedig megpróbált minél kevésbé egyértelmű álláspontot képviselni, addig a Laosz „hazafiként” egyértelműen elutasította a tervezetet. A macedónkérdés tekintetében 2007-ben újultak ki az ellentétek: míg a konzervatív kormány – félvén a nemzetközi izolációtól – egy „realisztikus” megoldást keresett és hajlandónak tűnt a kompromisszumra, addig a Laosz a radikális, de Észak-Görögországban messze a legnépszerűbb álláspontot képviselte, miszerint a névkérdés semmilyen megoldása nem tartalmazhatja a Macedónia szót.

A radikális üzenetek napirenden tartását segítette, hogy a belpolitikában több esetben is megjelentek hasonló viták. 2007-ben például egy 12 éveseknek szóló történelemkönyv kapcsán ütköztek a különböző álláspontok,⁸ amikor a kormány a könyv újradolgozása kapcsán a nacionalista, főleg Törökországgal kapcsolatos rész enyhítésére tett javaslatot. Reakcióként az egyház és sok konzervatív erős kritikát fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy a könyv visszavonása a nemzeti identitás és érzelm gyengítését célozza, és szándékosan alábecsüli a görögöknek az Oszmán Birodalom alatt elszenvedett sérelmeit. Az ügy mélyen megosztotta a görög jobboldalt, ahol egyre erősödött a könyv visszavonásának igénye, aminek a kormányzó ND ellenállt. Ez az ellenállás megerősítette a Laosz sokat hangoztatott önmeghatározását, miszerint ők az egyház és a jobboldal politikai akarátának egyetlen érvényesítői. Ezekben a témákban a párt kiemelkedően nagy médiafigyelmet élvezett, főleg a baloldalhoz köthető médiumok körében. A 2007-es választás előtti utolsó hónapban a pártelnök a politikusok tévés és rádiós megjelenéseinek

⁷ A „ciprusi kérdés” egészen 1960-ig nyúlik vissza, amikor a brit fennhatóság alatt álló gyarmat a Görögország, Törökország és Nagy-Britannia közötti megállapodás értelmében elnyerte függetlenségét. Az új állam alkotmánya szabályozta a szigeten élő görög és török kisebbség helyzetét és erőviszonyait (a hatalommegosztás szerint a felosztás: 70% görög, 30% török befolyás, azaz például kvóta a döntéshozói testületekben és a katonaságban), és megtiltotta a sziget Görögországhoz csatolását. Ezt a megállapodást mindkét fél vitatta, ami állandó ellenségeskedéshez és harcokhoz vezetett a szigeten. 1963 decemberében a görög ciprióták átvették a sziget feletti ellenőrzést, ami tovább mélyítette a konfliktust. 1964-ben ENSZ-békefenntartók érkeztek az úgynevezett zöld vonallal felosztott szigetre. A görög katonai junta hatalomátvételével párhuzamosan Cipruson megerősödött a törökök felé fordulás. 1974 júliusában görög katonatisztek vették át a sziget feletti hatalmat. Erre válaszul 1974 augusztusában törökök foglalták el a sziget 40%-át. Cipruson a demarkációs vonal még mindig él: északon a törökök, délen pedig a görögök tartják megszállva Ciprust, bár az Északi-ciprusi Török Köztársaságot nem ismerik el a nagyhatalmak. A sziget megosztottságára a tárgyalások elle-nére jelenleg sincs megoldás.

⁸ A vita részletes bemutatásáért és tárgyalásáért lásd: Tsatsanis 2011.

9%-át tudhatta magáénak. Az utolsó héten ez a szám 11%-ra nőtt, ami jóval több volt, mint a több ellenzéki pártot tömörítő Radikális Baloldal Koalíciója (Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς, Sziriza) vagy a Görög Kommunista Párt (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, KKE) vezetőinek médiamegjelenési aránya.⁹ A könyv és az ehhez hasonló ügyek vitája tehát egyrészt megerősítette magát a Laoszt, másrészt viszont napirenden tartotta azokat a nacionalista érveket és álláspontokat, amelyek rezonáltak a radikális jobboldali üzenetekkel, és így túlmutattak az egyes pártok történetén. A fentiek fényében érthető, hogy amikor 2011 végén a Laosz tagja lett a Papademosz vezette nagykoalíciós kormánynak az ND és a Paszok mellett, a párt elvesztette protestjellegét, és támogatottsága visszaesett.

Szintén az Új Demokráciából vált ki a Független Görögök (Ανεξάρτητοι Έλληνες, Anel), amelyet Panosz Kammenosz alapított, miután kizárták az ND-ből. A párt együttműködési megállapodást kötött a Paszokból kiváló Pánhellén Polgári Szekérrel (Πανελλήνιο Άρμα Πολιτών, PAP), így már 11 parlamenti képviselőjük volt azelőtt, hogy egyáltalán megmérettették volna magukat választáson: 10 az Új Demokráciától, 1 pedig a Paszoktól. A 2012 májusában megrendezett választáson a párt 10,6%-ot kapott, és ezzel 33 képviselőt küldhetett a parlamentbe. A választások után azonban egyik parlamenti párt sem tudott kormányt alakítani, ezért új választásokat rendeltek el. Az Anel júniusban nem tudta megismételni ezt az eredményt, de 7,5%-os eredményével ekkor is 20 képviselői helyet szerzett. A párt a választások után továbbra is jobboldali programot hirdetett, és elutasította a megszorító intézkedéseket. A 2015. januári választásokat követően 13 képviselőt juttattak a parlamentbe, és koalícióra léptek a megszorításokat kritizáló, baloldali Szirizával. A koalíció túlélte a 2015. szeptemberi választásokat, ekkor azonban a görög kormány az Anel részvételével elfogadta és megszavazta az Alexis Ciprasz által támogatott megszorítási csomagot, ami megtépázta a párt népszerűségét, és 2019-ben a párt kieséséhez vezetett a parlamentből.

A megszorítások eredményeképpen meggyengült a koalíció nagy pártja, a Sziriza is, igaz, sokkal kisebb mértékben. Támogatottsága a parlamenti választásokon a 2015-ös 35,5%-ról 31,5%-ra csökkent. A 2019-es EP- és parlamenti választás nyertese újra az az Új Demokrácia lett (33,1%-ot, illetve 39,9%-ot elérve), ami a főként neoliberális elemeket tartalmazó paktum hiteles megvalósítását ígérte a versenyszférából érkezett Kiriakosz Micotakis vezetésével. Micotakis mellett azonban nagy szerepet kaptak a pártban a szélsőjobboldali megszólító képviselők, mint a régen a Laoszban aktív Adonisz Jorgiadisz és Makisz Voridisz, akik a bevándorlás- és a macedónkérdés kapcsán is erősen nacionalista álláspontot képviselnek a párton belül.

A 2019-es választásokon a jobboldalon egy új kihívó is megjelent: a 2016-ban alapított Görög Megoldás (Ελληνική Λύση, EL) párt. Bár a párt új formációnak tekinthető, vezetője, Kiriakosz Velopoulosz újságíró-karrierje összefonódott a görög jobboldal történetével. Az ND fiatal szervezetében szocializálódott politikus a 2004-es választásokon a Laosz színeiben indult, és végül 2007-ben és 2009-ben nyert parlamenti képviselői mandátumot a Thesszaloniki körzetben.

⁹ Media Metrix 2007.

3. Az Arany Hajnal megjelenése és felemelkedése

Látható tehát, hogy az 1974-es rendszerváltás utáni időszakot két részre lehet osztani: a posztautoriter (1974–1980-as évek közepe), valamint a kortárs görög radikális és szélsőjobboldali időszakra. Az új jobboldali pártok felemelkedése egyértelműen jelzi, hogy a keresleti oldalon, azaz a szavazók között van egyfajta nyitottság a radikális politikai üzenetekre, míg a kínálati oldalon egy változó, instabil közeget látunk, ahol a kétgenerációs pártok között nemcsak időbeni különbségek vannak, hanem tartalmiak is. A bevándorlás problematikája prioritást kapott, a globalizációhoz való kritikus hozzáállás felerősödött, de történt egészen radikális változás is, mint az Európai Gazdasági Közösséghez, majd az Európai Unióhoz való viszonyulás, amihez kezdetben a görög jobboldal pozitívan viszonyult, és a baloldali Paszok kritizált. Ezeknek a pártoknak a rendszerellenessége sem állandó: a radikális Laosz középre tolódása vagy kormányzati partnersége miatt a 2010-es évekre egyfajta hiánycikké vált az autentikus rendszerellenesség. Ezt az űrt tölti be 2010 óta az Arany Hajnal (Χρυσή Αυγή, HA), amelynek története azonban sokkal előbb kezdődött.

Az Arany Hajnal szigorú értelemben véve nem tekinthető új jobboldali pártnak: bár láthatósága valóban 2010 után nőtt meg, története azonban 1980-ra vezethető vissza. Nikosz Mihaloliakosz a '70-es években az úgynevezett Augusztus 4. Pártban kezdte pályafutását, majd 1980-ban megalapította az *Arany Hajnal* nevű újságot, amelyben főleg a nemzetszocializmussal foglalkozó írások jelennek meg. Mihaloliakosz 1983-ban alapította meg az első formális politikai szervezetet Nemzetiszocialista Mozgalom – Népi Egyesület néven,¹⁰ amelyet egyes források szerint a spanyol neonáci szervezet, a CEDADE, azaz *Circulo Español de Amigos de Europa*,¹¹ míg mások szerint a francia, nacionalista GRECE, azaz *Groupement de recherche et d'études pour la civilisation européenne* inspirált.¹² Mindkét szervezet közös vonása az európai civilizáció védelmezésének hangsúlyozása, ami az Arany Hajnalnál is visszaköszön. Az Arany Hajnal 1990-ben tartotta meg első pártkongresszusát, ahol formálisan is a párt vezetőjének választották Nikosz Mihaloliakoszt, míg a párt törvényes elismerésére 1993-ban került sor.

A párt az első 15 évében nem ért el választásokon is mérhető sikert, támogatottsága 1% alatt maradt. Politikai tevékenysége főleg az utcai aktivizmusban volt tetten érhető, aminek fő jellemzője az erőszakos cselekedetek túlsúlya volt. A kezdetekben, a '80-as évek második felében és a '90-es években ez főleg baloldali aktivistákkal való összecsapásokat jelentett, míg később egyre több bevándorló elleni bűncselekményt is elkövettek. A baloldali aktivistákkal történő összetűzések egyik legismertebb eseménye volt, amikor 1998-ban a párt akkori elnökhelyettese, Antoniosz Andrucopulosz súlyosan megsebesítette a baloldali aktivista diákot, Dimitrisz Kuszuriszt. Andrucopuloszt nyolc évig kötötték a büntetett elkövetése után, majd 21 évnyi börtönbüntetésre ítélték.

¹⁰ Ellinas 2013.

¹¹ Kontogiannis-Mandrosz-Paraszkeva 2015: 41.

¹² Georgiadou, idézi Psarrast 2013.

A 2000-es évek változásokat hoztak a párt életében. Az Arany Hajnal a többi radikális és szélsőjobboldali párthoz hasonlóan megerősítette kritikus üzeneteit a bevándorlással kapcsolatban, ami az évtized végére meghatározó téma lett a párt életében. A korábbi évek csalódást keltő választási eredményei és botrányai azt eredményezték, hogy az Arany Hajnal legradikálisabb tagjai közül sokan elhagyták a szervezetet, ami Nikolaosz Mihaloliakosz továbbberősödéséhez és a főtitkári pozíció további kiemelkedéséhez vezetett. Mindennek ellenére 2005 és 2007 között a pártnak fel kellett függesztenie a működését, amire kétféle magyarázat is volt. A hivatalos verzió szerint, amit a párt főtitkára jelentett be, annyira megszorodtak az anarchista csoportokkal való összecsapások, hogy az ellehetetlenítette a párt további működését, és így a főtitkár a tagokat a Patrióta Szövetség (Πατριωτική Συμμαχία, Patrisz támogatására szólította fel. Ez a bejelentés illeszkedik a második magyarázathoz is, miszerint a Patrióta Szövetség egyszerűen az Arany Hajnal megújítására tett kísérlet volt, hiszen az Arany Hajnalhoz szorosan kötődő, a vezetőség szintjén több ízben is vele összefonódó szervezetről volt szó, amelyben sokan csak egy átnevezett Arany Hajnalt láttak. A „szövetség” egyetlen erőpróbája a 2004-es európai parlamenti választás volt, ahol mindössze a szavazatok 0,17%-át szerezték meg. Ezután az Arany Hajnal 2007-ben megtartotta hatodik kongresszusát, amelyen úgy határozott, hogy a pártnak folytatnia kell ideológiai és politikai munkásságát. 2009-ben két választáson is megmérették magukat: a parlamentin 0,3%-os, míg az európai parlamentin 0,5%-os eredményt értek el. Az eredmények ellenére a párt ekkor már tudatosan készült a választási szereplésre, egyértelműen elfogadva, hogy a választási arénában kell keresni a kitörési lehetőséget. Georgiadu szavaival élve: „30 évébe tellett az Arany Hajnalnak, hogy szélsőjobboldali szektából párttá váljon”,¹³ azaz hogy stratégiájában szerepeljen a választásokon elért eredmény mint sikermutató.

A politikai áttörést a közvélemény általában a 2012-es választásokhoz szokta kötni, pedig a párt már a 2010-es önkormányzati választásokon is sikereket ért el, amikor Mihaloliakosz Athénben bejutott a Városi Tanácsba. Ez a párt számára egyrészt erőforrásokat jelentett, másrészt hitelességüket is növelte, hiszen így már valós alternatívaként jelentek meg a további választásokon, illetve jelenlétük növekvő médiafigyelmet vonzott. A 2012-es, sikeres választások után, amikor az Arany Hajnal történetében először parlamenti erővé vált, több botrány is keletkezett a párt körül. Televíziós élő adásban történt nőveréstől, az Arany Hajnal pártszékházában robbant bombán keresztül több, többségében erőszakos esemény köthető a párt nevéhez. Ezek közül a legsúlyosabb Pavlosz Füsszasz antifasiszta rapper meggyilkolása volt 2013. szeptember 17-én. A gyilkosság fő vádlottja Giorgiosz Rupakiasz lett, aki az Arany Hajnal székházában dolgozott, és később be is vallotta a gyilkosságot, aminek nyomán később, 2013–2014-ben, a párt több politikusát is letartóztatták a gyilkosságban való bűnrészesség mellett zsarolás, pénzmosás, illegális fegyverbirtoklás és bűnszövetkezethez való tartozás gyanújával. A mentelmi joguk felfüggesztéséről született döntés után a politikusok 2015-ben álltak bíróság elé, és az ellenük folyó eljárás jelenleg is tart, miközben az Arany Hajnaltól megvonták az ál-

¹³ Georgiadou 2013: 9.

lami támogatást. Az erőszakos cselekmények, különösen a Füsszasz-gyilkosság hatására a közvélemény egy része az Arany Hajnal 10% körüli támogatásának a csökkenését várta, azonban ez a gyengülés nem következett be. Részben azért sem, mert a párt nemcsak elkövetője, de elszenvedője is volt az erőszakos cselekményeknek. 2013. november 1-jén, Athén egyik külvárosában, Neo Irakleióban, az Arany Hajnal helyi irodája előtt egy anarchista csoport tagjai fegyveres támadást intéztek a párt aktivistái ellen, és megölték a párt két fiatal tagját, Giorgosz Funtuliszt és Manosz Kapeloniszt, valamint megsebesítették Alexandrosz Gerontaszt. A párt népszerűsége így a 2014-es európai parlamenti választásokon is megmaradt (amelyeken képviselőik közt tudhatták az egyik meggyilkolt fiatal édesapját is), ami a párt és a görög szélsőjobboldal legsikeresebb szereplését hozta. Ezt az eredményt nem tudták megismételni a 2015-ös parlamenti választások során, azonban a párt ott is hozta a 2012-es évhez hasonló eredményeket (lásd később). A kizorítási hatás végül a 2019-es választásokon érvényesült: az ND radikális szárnyának megerősödésével és a kevésbé radikális Görög Megoldás megjelenésével az Arany Hajnal meggyengült az EP-választásokon, és később kiesett a hellén parlamentből is. A párt jövője így kérdésessé vált, hiszen míg az Arany Hajnal meggyengült, a választási eredmények azt mutatják, hogy a szavazók körében továbbra is van igény a szélsőjobboldali témák becsatornázására, így új, kevésbé erőszakos formában akár az Arany Hajnal is újrapozicionálhatja magát.

4. A párt választási eredményei

A radikális párt első, a 2010-es önkormányzati választásokon elért sikereit a szakirodalom sok esetben a választás „másodrendűségével” magyarázza, tehát azzal, hogy a kevésbé fontosnak ítélt választáson a szavazók sokszor centrifugális választási döntésekkel mutatják ki elégedetlenségüket a kormányzó erőkkel szemben.¹⁴ Ez a magyarázat semmiképpen sem teljes, hiszen a 2010-es önkormányzati választásokat alapvetően a kormányzó Paszok nyerte, így nem beszélhetünk általánosan a kormány „büntetéséről”. Ráadásul a 2010-et megelőző időszakban az Arany Hajnal már több másodrendű helyi választáson is indult, de ezek egyike se hozott áttörést a számára, hiszen a pártnak a megelőző időszakban sem volt választott képviselője egy önkormányzatban sem.

A 2010-ben történt változást külső és belső tényezők is magyarázzák. A külsők közül ki kell emelni, hogy ezen az önkormányzati választáson egyfajta új keletkezett a politikai palettán a jobbközép pozíciót elfoglaló ND-től jobbra, hiszen a Laosz az Új Demokráciát támogatta. A Laosz-szavazók egy részét az együttműködés eltávolíthatta a párttól, és az Arany Hajnal felé terelhetette.¹⁵ A másik fontos környezeti tényező a bevándorlás intenzitásának növekedése volt Görögországban, ami újra csak a radikális és szélsőjobboldal támogatására ösztönözhetette a választókat. A külső tényezők befolyásának tesztelésére Dinas és kollégái megvizsgálták a korrelációt a Laosz 2009-es parlamenti választáson,

¹⁴ Mudde 2007: 235–236.; Reif–Schmitt 1980.

¹⁵ Koustenis 2011: 51–52.; Gemenis 2012.

Mérséklődő politika vagy radikalizálódó közélet?

Athénban elért eredménye és az Arany Hajnal 2010-es eredménye között, és arra jutottak, hogy nem elég erős a kapcsolat ahhoz, hogy egyedül ezzel lehessen magyarázni a sikert. Ugyanígy megvizsgálták a kapcsolatot a párt választási eredménye és a bevándorlás között, és itt is hasonló eredményre jutottak.¹⁶ Mindez azt jelzi, hogy a külső változók nem képviselnek elégséges magyarázó erőt. A másik fontos különbség az eddigi és a 2010-es választások között az Arany Hajnal stratégiájában keresendő: míg eddig a párt megpróbált országos szintű kampányokat szervezni, 2010-ben inkább egyes kiválasztott területekre, például Athénra fókuszált, ahol erős helyi kampányt folytatott. A párt helyi szervezetekre épülő, aktívan mobilizáló kampányának pedig fontos szerepe volt a sikerben.

1. táblázat

Az Arany Hajnal választási eredményei 2012 és 2015 között¹⁷

Év	Szavazat	Százalék	Mandátum	Választási típus
2012. május	440 966	6,9	21/300	parlamenti választások
2012. június	426 025	6,9	18/300	parlamenti választások
2014. május	536 910	9,4	3/21	EP-választások
2015. január	388 387	6,3	17/300	parlamenti választások
2015. szeptember	379 581	7,0	18/300	parlamenti választások
2019. május	275 734	4,9	2/21	EP-választások
2019. július	165 711	2,9	0/300	parlamenti választások

Az önkormányzati választások után egy évvel a közvélemény-kutatók már a parlamenti bejutási küszöb közelében mérték az Arany Hajnalt, és a 2012 májusában megrendezett parlamenti választáson a párt a szavazatok 7%-át gyűjtötte be, ami pontosan 440 966 szavazatot jelentett. Ennyi szavazatot a modernkori Görögország történetében még nem szerzett radikális és/vagy szélsőjobboldali párt. A júniusban megismételt szavazáson az Arany Hajnal javarészt meg tudta őrizni a pozícióját, itt a szavazatok 7%-át szerezte meg.

A siker tartósnak bizonyult, sőt a párt további erősödést mutatott. A 2014-es európai parlamenti választásokon már 536 913 szavazatot szerzett, ami az összes voks 9,4%-át jelentette. Láthatjuk, hogy a szavazatszám növekedéséhez képest az elnyert szavazatok százaléka aránytalanul sokat nőtt, amit az alacsony választási részvétel magyaráz. Az Arany Hajnal népszerűsége az ezt követő hónapokban mérséklődött, és a 2015. januári parlamenti választáson az előzőhöz képest kicsit gyengébb eredményt, 6,3%-ot értek el, s így képviselőik száma 18-ról 17-re esett vissza. A szeptemberre kiírt, új választás alacsonyabb részvétele miatt hasonló számú szavazattal már 7%-ot tudtak szerezni, amivel ismét 18-ra emelték a mandátumaik számát, tehát az Arany Hajnal a harmadik legerősebb párttá vált a görög parlamentben. Népszerűségének meggyengülését azonban az őszi

¹⁶ Dinas et al. 2013: 4–5.

¹⁷ A Görög Belügyminisztérium adatai alapján.

eredmény nem tudta megállítani: a 2019-es EP-választásokon a párt két mandátumot nyert 5% alatti eredménnyel, míg a parlamenti választásokon nem érte el a bejutási küszöböt. A két eredmény vélhetően összefügg, hiszen abszolút értékben mérve az EP- és a parlamenti választások között eltelt hónapban a párt több mint százezer szavazatot veszített (közel annyit, mint 2015 és 2019 között). Az európai parlamenti választáson mutatott gyengülés miatt megrendült az erejük, és megkérdőjeleződött valós alternatívát jelentő szerepük.

5. A görög pártrendszer átalakulása

A görög pártrendszer radikális átalakuláson ment át az elmúlt évtizedben: a pártok közötti erőviszonyok gyökeresen megváltoztak, a szavazói volatilitás megnőtt, és a politikai stabilitás megszűnt. A váltást a 2012-ben megrendezett parlamenti választás fémjelezte, amelyen megdőlt a katonai junta bukása után kialakult stabil pártrendszer. A görög pártrendszert 30 évig a baloldali Paszok és a jobboldali ND rivalizálása dominálta. A parlamenti választásokon 1981 és 2012 között a két párt együtt általában elnyerte a szavazatok 80%-át, illetve mellettük még a kommunista KKE jelent meg, kispárti pozícióban. Ez a dominancia nem jelentett egyértelmű stabilitást, hiszen jellemző volt a rendszerben a pártszakadás, illetve a kisebb pártok között folyamatos volt a mozgás (lásd például a radikális jobboldali szereplők történetét a fejezet elején), a két nagy párt szerepét és erejét mindez mégsem veszélyeztette. A 2012-es választásokon azonban leszerpeltek a nagy pártok, az ND és a Paszok együttesen a szavazatok 40%-át sem érte el (lásd 2. táblázat). A váltás azonban a kis pártok közül sem mindegyiknek volt kedvező: a hagyományosan harmadik, kisebb erőként jelen levő KKE csak nagyon kis erősödést mutatott előző eredményeihez képest, azaz nem igazán tudott profitálni a nagyok bukásából. Sőt, a 2012. májusi voksolás eredményeképp nem alakult ki kormányképes erő, ezért később újra kiírták a választásokat Görögországban. Bár a megismételt választásokon a kormányalakítás szükségessége jelentősen megnövelte az ND-re leadott szavazatok arányát, a második legerősebb párt az addigi legkisebb parlamenti erő, a baloldali Sziriza lett. Ezzel megtört a Paszok baloldali dominanciája, míg az Arany Hajnal a megismételt választásokon is megtartotta támogatottságát.

A pártrendszer radikális átalakítása mögött részben a 2009 óta egyre mélyülő görög válság, illetve az arra adott reakcióként megjelenő megszorítási intézkedések állnak. Kontogiannis-Mandrosz és Paraszkeva értékelése szerint: „A megszorítási program végrehajtásának első évében a munkanélküliség 10%-ról 28%-ra emelkedett a gazdaságilag aktív lakosság körében, míg az ifjúsági munkanélküliség 2013-ban a példátlanul magas 60%-os szinten stabilizálódott. A görög jegybank becslései szerint a szegénység és társadalmi kirekesztés által fenyegetett emberek száma 25,4%-kal emelkedett, és 24,1%-kal nőtt a szegénységi küszöb alatt élő háztartások száma.”¹⁸ A protestszavazók egy része ezért balra fordult, a Sziriza felé, míg az Arany Hajnal előtt megnyílt a politikai jobboldal szélén megtalálható szavazók megszólításának lehetősége.

¹⁸ Kontogiannis-Mandrosz-Paraszkeva 2015: 43.

Mérséklődő politika vagy radikalizálódó közélet?

2. táblázat

A parlamenti pártok választásokon elért szavazataránya (2009–2019)¹⁹

Párt	2009	2012. május	2012. június	2015. január	2015. szeptember	2019. július
Új Demokrácia	33,5	18,9	29,7	27,8	35,5	39,9
Radikális Baloldal Koalíciója	4,6	16,8	26,9	36,3	28,1	31,5
Pánhellén Szocialista Mozgalom	43,9	13,2	12,3	4,7	6,3 (Demokratikus Baloddallal)	8,1 (mint Kinal)
Független Görögök	-	10,6	7,5	4,8	3,7	-
Arany Hajnal	0,3	7,0	6,9	6,3	7,0	2,9
Demokratikus Baloldal	-	6,1	6,3	0,5	(Paszokkal)	-
Görög Kommunista Párt	7,5	8,5	4,5	5,5	5,6	5,3

A válság közvetlen hatása mellett azonban megjelentek alternatív vagy kiegészítő magyarázatok is az Arany Hajnal megerősödésére és a hagyományos nagy pártok meggyengülésére. Ezek a teóriák egy a gazdaságinál mélyebb válság tüneteit jelzik Görögországban. Lamprianou és Ellinas (2016) a potenciális magyarázó változókat három csoportba sorolta: a gazdasági nehézségek modelljébe a hagyományos gazdasági mutatók, mint például a munkanélküliség tartoznak, amelyek romlása sok esetben kedvez a radikális pártoknak. Az institucionalista tényezők közé a politikai intézményekbe vetett bizalom csökkenése, az apátia, a politikától való elfordulás és az abból való kiábrándulás tartoznak, amelyek erősödése általában a rendszerellenes, a politikai elitel szemben kritikus pártoknak kedvez. Végül a kulturális magyarázó tényezők közé a globalizáció elutasítását, a szupranacionális intézményekkel való szembenállást és leginkább a bevándorlásellenességet sorolják, amelyek erősödése szintén a radikális és/vagy rendszerellenes pártok támogatottságát növeli. A szerzők rámutatnak, hogy Görögországban a fenti tényezők egymást erősítve jelentek meg, de kiemelik ezek közül is az intézményi tényezők fontosságát (ilyen például a politikai intézményekből való kiábrándulás), ami jelzi, hogy a válság csak rávilágított a görög politikai intézményrendszer gyengeségére, nem pedig okozta azt. Ugyanerre a következtetésre jut Verney (2014) is, aki szerint a görög politikai intézményekbe vetett bizalom válsága már 2008-ban megmutatkozott, majd a válság hatására tovább mélyült. A pártrendszer átalakulása mindennek fényében tehát kevésbé meglepő, hiszen minden indukáló tényező jelen volt a rendszerben, mint ahogy az sem váratlan, hogy ezek a tényezők a rendszer- és elitellenes, odáig a politikai tér periferiájáról érkező, radikális üzeneteket közvetítő pártokat erősítette meg, mint a Sziriza és az Arany Hajnal. A választási eredmények tárgyalásánál pedig már utaltunk arra, hogy ezek a trendek még

¹⁹ Verney 2014: 19.

erősebben érzékelhetők a másodrendű választásoknál, mint az önkormányzati vagy EP-választások, ami magyarázza az Arany Hajnal eredményeit is.

A radikális átrendeződés hosszútávú hatásait azonban a 2019-es választások részben megkérdőjelezzük, hiszen az ND nyertesként tért vissza, míg a baloldalon továbbra is erős maradt a Sziriza, illetve a két párt együtt újra a szavazatok több mint 70%-át nyerte el. Ez egy kétosztatú politikai tér képét vetíti elénk, ahol a Paszok helyét (az átrendeződés után) a Sziriza veszi át, a jobboldal meghatározó ereje az ND marad, kiegészítve a folyamatosan ki- és átalakuló kis pártokkal, amelyek között továbbra is megjelenik az ND-től jobbra álló szereplő, csak nem feltétlenül az Arany Hajnal formájában.

6. Az Arany Hajnal szavazóbázisa

A várakozásaink szerint az Arany Hajnal szavazójának prototípusa a férfi, alacsony végzettségű, fiatal, alacsony jövedelmű szavazó, aki fizikai vagy más szakképesítést nem igénylő munkát végez, esetleg munkanélküli.²⁰ E fenti változók közül a nemi megosztás és a generációs szakadék jellemzően megjelenik az Arany Hajnal szavazóbázisában: Georgiadou (2013) elsősorban a fiatalok és a férfiak pártjának tartja az Arany Hajnalt, Ellinas pedig a 2012-es választási eredmények ismeretében egyértelműen kimondja, hogy a radikális jobboldali szavazók között túlsúlyban vannak a férfiak és a fiatalok (2015: 7.), míg Teperoglou és kollégái (2015: 349.) a 2014-es EP választási eredmények alapján állítják ugyanezt. Érdemes azonban rámutatni, hogy a kutatási eredmények ebben a tekintetben nem teljesen konzisztensek: Vasilopoulou és Halikiopoulou a 2014-es Európai Választási Kutatás (European Election Studies, EES) adatai alapján térképezte fel az Arany Hajnal szavazóinak profilját szociodemográfiai és attitűdváltozók mentén (2015: 31–49.). A kutatás eredményei részben ellentmondtak a várakozásoknak, mert szociodemográfiai modellben sem a nem, sem az életkor, sem a lakhely típusa (településnagyság) nem jelent meg szignifikáns változóként, de még a foglalkoztatás jellege (félmunkaidős, teljes állásban levő, tanuló vagy nyugdíjas) sem volt meghatározó. A szerzők tapasztalatai szerint a foglalkoztatási szektor és a végzettség olyan változók, amelyek korrelációt mutatnak az Arany Hajnalra való szavazással: akik a közlekedésben, kommunikációs szektorban és szolgáltatóiparban dolgoznak, kevésbé hajlamosak a középjobbtól szélsőségesebb jobboldali pártra szavazni, mint azok, akiket kétkezi munkásként foglalkoztatnak valamilyen iparágban. A végzettség a várakozásoknak megfelelően befolyásolta a szavazást: az Arany Hajnalra inkább a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező szavazók voksolnak, amit a többi fent idézett kutatás is megerősít.

Érdemes ezekre az eredményekre részletesebben is reflektálni. Túllépve a számokon, vizsgáljuk meg, hogy mennyiben és hogyan tudja a párt megszólítani a két kérdéses célcsoportot: a nőket és a fiatalokat. A nők két okból is kritikus szereplőként jelennek meg az Arany Hajnal programjában: egyrészt anyaként biológiai értelemben is szüksége-

²⁰ Lubbers et al. 2002.

sek a nemzet fenntartásához, másrészt a politikai tevékenységek terén is aktív szerepet szánnak nekik a pártban, többek között a különböző szociális tevékenységekben (például ételosztás), de a választási kampányokban is, aktivistaként.²¹ Az Arany Hajnalban aktív nőkről Håvard Bustnes norvég rendező dokumentumfilmét is készítette az Arany Hajnal Lányai (*Golden Dawn Girls*) címmel, kiemelve Mihaloliakosz 26 éves lánya, Urania vezető szerepét a 2015-ös parlamenti választási kampányban. A fiatalok megszólítása ugyanígy fontos a párt számára, amit sok szerző részben az ideológiai háttérrel magyaráz, hiszen a fasiszta mozgalmak mindig is kiemelten kezelték a fiatalok mobilizálását és szocializálását.²² Az Arany Hajnal a '90-es évek második felében hozta létre ifjúsági szervezetét, a Fiatal Frontot, amelynek szervezeti és személyi háttéréről keveset lehet tudni. A kutatások azonban azt mutatják, hogy a fiatalok a többi szavazóhoz hasonló okokból támogatják az Arany Hajnalt: büszkéik származásukra, és a történelmi, illetve kulturális örökség nyomán felsőbbrendűnek érzik a görög nemzetet, míg a bevándorlókat elítélik, és többségüket bűnözőknek tartják, valamint úgy érzik, hogy problémáikra a hagyományos pártok nem tudnak válaszokat adni.²³ A fenti attitűd valóban jellemző az Arany Hajnal szavazóbázisára: támogatóik elégedetlenek a kormány teljesítményével és a mainstream pártokkal, mint ahogy az Európai Unió működésével is.²⁴

A szavazók területi eloszlását és jellemzőit tekintve Ellinas (2015) nyomán azt mondhatjuk, hogy a párt az országos átlaghoz képest jobban szerepelt a vidéki körzetekben, és különösen erős a Peloponnészosz-félszigeten, főleg Lakóniában, bár 2012 és 2014 között több északi területen is megerősödött. A városok közül az Arany Hajnal szavazói felülreprezentáltak Athénban (és Attika félurbánus körzeteiben), Pireuszban és Thesszalonikiben.

A 2012-es, kritikus választások után, amikor a görög szavazókat a hagyományos pártkötődések felbomlása és így nagyfokú volatilitás jellemezte,²⁵ az Arany Hajnalnak sikerült átmenetileg stabilizálnia a támogatottságát. Ellinas (2015) adatai szerint a 2014-es EP-választásokon az Arany Hajnal szavazóinak háromnegyede azt állította, hogy már a 2012-es választásokon is a pártra szavazott. A 2018. nyári közvélemény-kutatások is mind a szavazóbázis megtartásáról árulkodnak, a Poll of polls összesítő adatai szerint a 2018. április–júliusi időszakban a különböző közvélemény-kutatások 7 és 11% közé mérték a párt támogatottságát, de végül szavazói egy része átpártolt az újonnan alapított Görög Megoldáshoz.

A 2019-es EP-választás exit polljaiból további két következtetést vonhatunk le. Egyfelől ezek is bizonyítják, hogy az ND szélsőjobboldal felé nyitása (Jorgiadisz és Voridisz előtérbe helyezésével) sikeresnek bizonyult, hisz nemcsak a korábban a Független Görögökre voksolók 18%-a pártolt át hozzájuk, de sikerült megszerezniük az Arany Hajnal

²¹ Koronaiou–Sakkellariou 2017.

²² Sakellariou 2015.

²³ Sakellariou 2015: 11.

²⁴ Vasilopoulou–Halikiopoulou 2015: 44.

²⁵ Teperoglou–Tsatsanis 2014.

korábbi szavazóinak 13%-át is. Emellett azt is meg kell jegyeznünk, hogy az először szavazók között továbbra is harmadik helyen áll az Arany Hajnal, az ő körükben a szavazatok 13,3%-át sikerült begyűjteniük, azaz a fiatal bázisuk részben megmaradt.

7. Az Arany Hajnal programja

Az Arany Hajnal történetének kezdetén, a '80-as, '90-es években szélsőségesen jobboldali, alacsony támogatottságú párt volt, amelynek üzeneteiben és szimbólumaiban visszaköszöntek a fasiszta elemek. A párt ideológiájára jellemző volt a nemzeti prioritás megjelenése, ami egyrészt Görögország történelmi és kulturális felsőbbrendűségét hirdette, másrészt pedig a „tisztá görögök” érdekeinek elsőbbségét jelentette. Ebben a kontextusban a „görögséget” származási, vérvonalalapon határozták meg, ami eredője egy homogén nemzetkép megjelenésének is, hiszen a nemzet tagjai csak a tiszta görögök lehetnek. Ebben az időszakban a párt programja és a politikai vitákban elfoglalt álláspontja egyenesen következett a nemzetiszocialista ideológiából és a görög primátusból mind a nemzetközi, mind a gazdasági és társadalmi kérdések területén. A párt ideológiájának átalakulása a 2010-es évekre tehető, amikor az Arany Hajnal önmeghatározásában nacionalista párttá vált, és igyekezett levetkőzni a stigmának számító neonáci és/vagy fasiszta jelzőket, ami a diskurzusuk mérséklődését hozta. Az alábbiakban a 2010-et követő időszakban követjük nyomon a pártprogramok változását, arra keresve a választ, hogy pontosan mit is jelentett ez a nacionalista átalakulás, és mennyire volt jellemző erre az időszakra a további mérséklődés. Ehhez a 2012-es parlamenti választásokra, a 2014-es EP-választásra és a 2015-ös választásokra kiadott programjaikat tekintjük át részletesen.

7.1. A párt önmeghatározása a görög politikai térben

A nemzeti prioritás képviselője a radikális jobboldali pártok közös jellemzője Görögországban, ami tartalmában a nemzeti érdekek védelmét jelenti. A politikai periférián mozgó pártok rendszer- és elitellenesége az Arany Hajnalnál a nemzeti érdek védelmének kizárólagosságával együtt jelenik meg. A 2012-es pártprogram világosan kijelenti, hogy az Arany Hajnal az egyetlen mozgalom, amely „szembeszáll a nemzet ellenségeivel, és meg akarja akadályozni annak rabszolgává válását”,²⁶ míg a többi párt, azaz „a politikai elitek és idegen parancsnokaik évtizedek óta eltiporják a görög társadalmat”.²⁷ A párt szerint az elitek eszközei közé tartozik a klientalizmus és a korrupció, amelyek megakadályozzák Görögország fejlődését, illetve gyengítik a görög nemzeti identitást, többek között az elamerikanizálódás által. A média mindezen érdekek kiszolgálója, tartalma pedig üres propaganda. A 2012-es program alapján tehát az Arany Hajnal egyértelműen rendszer- és elitellenes párt, amely több ponton is függetleníteni akarja magát a globalizáció,

²⁶ Arany Hajnal 2012: 9.

²⁷ Arany Hajnal 2012: 6.

a média és a (korrupt) társadalmi hálózatok hatása alól. Ez a függetlenedési kísérlet fontos építőeleme annak a mítosznak, amelyet az Arany Hajnal maga köré épít, hiszen ebben a keretben minden negatív hír vagy akár konkrét büntetőeljárás az elit összeesküvéseként értelmezhető.

Ez az elitellenesség így a 2015-ös programban is megmaradt, sőt ebben már sokkal konkrétabb támadások szerepelnek a görög politika többi pártja ellen. A többi pártra a program Berlin zsoldosaiként utal, de az általánosságok mellett konkrét ügyeket is felidéz. Az egyik ilyen az úgynevezett Siemens-botrány, egy korrupciós ügy az athéni olimpiához kapcsolódóan. Ennek egyik fő vádlottja Kiriakosz Micotakis, az Új Demokrácia jelenlegi elnöke. De a programban a Sziriza is célkeresztbe kerül, mert az Arany Hajnal szerint fontosabb nekik az ökológiailag tudatos párt látszatának fenntartása, mint az ország jövője, és ezért nincsenek kihasználva az ország földgáz- és kőolajtartalékai.²⁸ A korrupció elleni harc is megjelenik a programban, illetve az elszámoltatás szükségessége, amelynek megvalósítója a javaslat alapján egy speciális elszámoltatási intézmény lenne.²⁹

A rendszerellenesség mellett a 2015-ös program a párt demokráciafelfogásáról is tanúskodik. A megjelenő reformjavaslatok között ugyanis szerepel a népszavazások gyakoriságának radikális növelése, a közvetlen elnökválasztás bevezetése, a képviselői privilégiumok (például mentelmi jog) megszüntetése és a pártok állami támogatásának eltörlése. Ezek a reformjavaslatok egyértelműen az elittől a nép felé terelnék a hatalomgyakorlás jogát, megerősítve ezzel a rendszerellenesség mellett az elitellenességet is.

A 2016-os program is nagyfokú kontinuitást mutat a korábbiakkal. Az előbbieken említett politikai reformok továbbra is megjelennek a programban, sőt új javaslatokkal egészülnek ki: a parlamenti létszám 300-ról 200-ra történő csökkentésével és a képviselők szolgálati idejének nyolc évben történő maximalizálásával.

7.2. Gazdasági és szociális kérdések

A gazdasági válság hatására nem meglepő, hogy a gazdaság egyre meghatározóbb szerepet tölt be a vizsgált időszakban a pártprogramokban. Ezt igazolja Halikiopoulou és társai kutatása, amely szerint, bár a gazdaság 2012-ben még csak harmadik volt a nagyobb súllyal bíró témák sorában (az állam működése és a védelempolitika mögött), 2015-re már magasan az első helyet foglalta el.³⁰ Minden programnak közös vonása a nemzeti szuverenitás mint a gazdasági irányítás lehetőségének megtartása és a nemzeti prioritás gazdasági érvényesítése. A 2012-esben elsődlegesen a problémák és a bűnbakok azonosítása történik meg, ami alatt az Arany Hajnal elsősorban a bankokat és az eliteket érti, akik „eladták Görögország önállóságát”, és a nemzeti termelés eszközeinek 80%-át külföldi kézre juttatták.³¹ Problémaként jelenik meg még az import túlsúlya, aminek következté-

²⁸ Arany Hajnal 2015: 14.

²⁹ Arany Hajnal 2015: 15.

³⁰ Halikiopoulou et al. 2016: 17–19.

³¹ Arany Hajnal 2012: 8.

ben a multinacionális cégek gyenge minőségű termékekkel árasztják el Görögországot, és ez nemcsak kiszorítja és elértékteleníti a valódi görög termékeket, de a lakosságot is mérgezi. A nemzetközi tőke favorizálása mellett a nemzeti gazdaság nem kap elég figyelmet. Az a kevés vállalkozás, illetve gyár, ami görög kézben maradt, el van hanyagolva. A gazdasági növekedés első lépése az, hogy az ország „felbontja az összes megállapodást, amely gyengíti”,³² beleértve az egyes kölcsönszerződéseket is, így erősítve az ország gazdasági autonómiáját. Az ipari termelés és gazdaság fellendítésének következő eleme a nemzeti tulajdon kiterjesztése akár állami tulajdon formájában is és a nemzeti érdekek támogatása a görögök foglalkoztatásának elősegítésével. A programban az elszámoltatás igénye a gazdasági szférában is megjelenik. Ennek értelmében kéri az 1974 óta végbement vagyonosodások kivizsgálását, és a korrump módon meggazdagodott tőkések és politikusok vagyonának elkobzását javasolják.³³

A 2015-ös program az előző program javaslatainak továbbgondolására épül. Megmaradt például a tartozások egyoldalú lemondása, illetve azok újratárgyalása a kormányzó erőkkal, melyeket a program brüsszeli terroristákként és spekulánsokként is emleget. A húzóágazatok között a mezőgazdaság és az ipar is szerepel. A mezőgazdaság funkciója, hogy hazai termékekkel lássa el az országot. Ezt azzal lehet segíteni, hogy (a katonai junta példájára) el kell engedni a földművelők mindennemű tartozását, és megnövekedett állami támogatást kell nyújtani nekik.³⁴ Az ipari növekedés érdekében a program több stratégiai ágazat, mint például a földgáz- és a kőolajtermelés államosítását javasolja, ahol pedig nincs meg a kellő hazai tudás, ott társtulajdonossá kell válnia a görög államnak. A politikai, illetve gazdasági elitek elszámoltatása továbbra is fontos eleme a programnak.³⁵

2016-ra több elem is megmaradt a korábbi programokból, de volt néhány fontos változás, például az eurózónához való tartozás megkérdőjelezése és a nemzeti valuta bevezetésének támogatása. Kevésbé markánsan jelenik meg az államosítás igénye, a program inkább a stratégiai ágazatok feletti „állami felügyeletet”³⁶ preferálja. Míg a korábbi programok alapvetően az iparra koncentráltak, ebben új elemként jelenik meg a turizmus mint a gazdaság egy fontos része.

A gazdaságpolitika mellett megjelennek szociális javaslatok is a programokban, amelyek közül kiemelt szerepet kapnak a családtámogatási intézmények, mint például a családoknak címzett lakhatási és földosztási programok és a szülés után járó támogatások növelése. Az ösztönző elemek mellett azonban megjelenik az abortusz tilalma is a programpontok között.³⁷ Érdekes módon az ilyen radikális elemek mellett helyet kapnak progresszívnek mondható elgondolások is, például a drogpolitika terén, ahol a hangsúly a függők társadalomba történő reintegrációján van.

³² Arany Hajnal 2012: 9.

³³ Arany Hajnal 2012: 5.

³⁴ Arany Hajnal 2015: 7.

³⁵ Arany Hajnal 2015: 7.

³⁶ Arany Hajnal 2016a: 18.

³⁷ Arany Hajnal 2016a: 24.

7.3. Bevándorláspolitikai

A bevándorlás az Arany Hajnal programjainak egyik legkritikusabb és legradikálisabb része. A 2012-es program helyzetértékelése végletes: az országba ellenőrizetlenül beözönlő migránsok felhívítják a társadalmat, így az igazi görögök idővel kisebbségbe kerülnek a saját országukban.³⁸ A programban radikális megoldási javaslat jelenik meg: az összes „idegent” ki kell utasítani az országból, és az illegálisan belépők ellen büntügyi eljárást kell kezdeményezni és adott esetben közmunkára ítélni őket. A program egészen egyedi eleme, hogy nemcsak a belépőket, de a bevándorlókat foglalkoztató görögöket is büntetné, még hozzá teljes vagyonekobszással. „Politikai jogokat” pedig csak görögöknek adna, görögnek viszont csak az számít, aki „születésénél fogva görög”, azaz a szülei görögök,³⁹ vagyis a görögség effajta biológiai meghatározása visszaköszön a programban.

Ha lehet, 2015-re tovább radikalizálódik a párt álláspontja, például kifejezetten hangsúlyozza, hogy az országban tartózkodó bevándorlóknak nem kell jó körülmények közt élniük, valamint mindenhol (főleg a kórházakban) ők számítsanak a legalacsonyabb prioritásnak. Ez jól jelzi, hogy a bevándorlás nemcsak kulturális, hanem gazdasági kérdés is. A programban megmaradtak a görögség kisebbségbe kerülésének és az idegenek kiutasításának toposzai.⁴⁰

2016-ra néhány tekintetben progresszívnek tekinthető lépések is megjelennek. Előkerül a szelektív kiutasítás gondolata, illetve az embercsempészet mint iparág kezelése a bevándorlók individuális felelőssége mellett. A bevándorlás terhének elhárítására viszont kevésbé progresszív javaslat kerül a programba: a menekültek ellátását meg kell fizettetni származási országaikkal.⁴¹ A bevándorlás kapcsán a baloldali pártok felelőssége is megjelenik 2016-ban, amelyek szándékosan telepítenek be idegeneket, és állampolgárságot biztosítanak számukra.⁴²

7.4. Külügyi kérdések és Európa-politika

A 2012-es programban külkapcsolatok terén azonosítani tudunk néhány hagyományosan szélsőjobbaldali témát, amelyek az Arany Hajnal programjaiban is visszaköszöttek. Ilyen a ciprusi kérdés rendezése, a *makedón* név használata, és néhány új álláspont is szerepel, mint például az euroszepticismus. A ciprusi helyzetet az Arany Hajnal egyértelműen jogtalan megszállásként értékelte, de megoldási javaslattal egyik program sem élt; ezzel kapcsolatban csak a Törökországgal való diplomáciai kapcsolatok megszüntetése merült fel javaslatként. A második hagyományosan szélsőjobbaldali konfliktus Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság kérdése. Ennek névhasználata a párt szerint veszélyezteti Észak-

³⁸ Arany Hajnal 2012: 10.

³⁹ Arany Hajnal 2012: 10.

⁴⁰ Arany Hajnal 2015: 12.

⁴¹ Arany Hajnal 2016a: 21.

⁴² Arany Hajnal 2016b: 10.

Görögország Makedónia régiójának autonómiáját. A szomszédos országokat tekintve azonban (kisebb meglepetésre) Albánia jelenti szerintük a legnagyobb veszélyt.⁴³ Véleményük szerint Albánia el akarja csatolni az északnyugat-görögországi Epirosz régiót, másrészt tudatosan telepített be albánokat Görögországba, hogy ezzel megbontsa a görög társadalom szerkezetét. Az összeesküvés-elmélet tehát a nemzetközi kapcsolatok szintjén is jelen volt, a fenyegetettség érzésével összekapcsolva.

Ehhez képest jelentős változás állt be a 2015-ös választási programban, amely a következő utat jelölte ki az országnak: „Egy erős, nacionalista Görögország európai orientációval, amely geopolitikailag Oroszországhoz és Kínához húz.”⁴⁴ Az orosz kapcsolatok erősödése több európai radikális jobboldali pártra is jellemző,⁴⁵ így nem meglepő, hogy az Arany Hajnal is ebbe az irányba nyitott a nemzetközi kapcsolatok terén. Az Arany Hajnal támogatását fejezte ki például a Krím-félsziget megszállása kapcsán, és a párt, méghozzá személy szerint Mihaloliakosz, jó kapcsolatokat ápolt Alexander Dugin orosz geopolitikai tanácsadóval is.⁴⁶ A két nagyhatalomhoz való közeledéstől azt várta a párt, hogy segítenek „kimenteni az országot az Egyesült Államok karmaiból”.⁴⁷ Bár a megfogalmazásban megjelenik egyfajta európai orientáció, ez lényegében nem változtatott a párt Európai Unióhoz való viszonyán. Az Arany Hajnalra továbbra is az úgynevezett perifériaalapú euroszepticismus volt jellemző,⁴⁸ ami eredendően azt a gondolatot követte, miszerint az Európai Unió periferiáján található, jellemzően szegényebb országokat az EU a tőkeáramláson keresztül gyarmatosította. A gazdasági válság hatására megjelenő megszorítások és válságkezelési csomagok nyomán pedig egyfajta észak–dél megosztottság jelent meg az Unióban. Ennek mentén „a csőd szélén álló, uniós mentőcsomagokra szoruló – jellemzően dél-európai – tagállamok euroszeptikus pártjai a támogatással kapcsolatban támasztott követelményeket diktátumként, az oda áramló pénzt pedig gyarmatosításként élték meg”.⁴⁹ A görög esetben a nemzetközi ajánlások elfogadása és/vagy elutasítása kritikus politikai kérdésként jelent meg, ami akár a politikai túlélésről is szólt (ahogy azt a Laosznál is láttuk). A fentieknek megfelelően az Arany Hajnal radikálisan elutasította a megoldási javaslatokat, a 2015-ös népszavazás során a párt az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap javaslatainak elutasítása mellett kampányolt,⁵⁰ illetve programjaiban erősen kritizálta az euróövezetet is.

⁴³ Arany Hajnal 2012: 4.

⁴⁴ Arany Hajnal 2015: 4.

⁴⁵ Polyakova 2014.

⁴⁶ Political Capital 2016.

⁴⁷ Arany Hajnal 2015: 6.

⁴⁸ Dúró 2017.

⁴⁹ Dúró 2017: 35.

⁵⁰ Tsatsanis–Teperoglou 2016. A 2015. július 5-én tartott népszavazáson a választóknak a következő kérdésekre kellett válaszolniuk: „Elfogadjá-e az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap által június 25-én ajánlott két részből álló egységes megállapodást?” A népszavazáson 62%-os részvétel mellett a NEM szavazat nyert a voksok 61%-ával.

A 2016-os programban a fő témák azonosak maradtak. Továbbra is célként tételezte a Ciprussal való egyesülést, és Törökországot még mindig a térség egyik legnagyobb veszélyforrásának tartotta. Noha a párt célja „a békés és prosperáló egymás mellett élés a szomszédokkal”,⁵¹ a makedónkérdés feloldhatatlan ellentétként jelent meg, míg a potenciális nemzetközi támogatók között továbbra is Oroszország szerepelt.

Összességében a pártra a 2010 utáni időszakban a nemzeti prioritás hangsúlyozása, a globalizációellenesség volt jellemző, ami együtt járt a migránsválságra adott radikális válaszokkal és az erős állami szerepvállalás mellett megvalósítandó protekcionista gazdaságpolitikával. Az „igazi görög” toposza is tovább élt, ami a származás, a vérvonal útján határozza meg a nemzethez tartozók csoportját. A nemzeti prioritás a szomszédos országokkal, illetve az Európai Unióval való viszonyt is megterhelte, így potenciális szövetségként Oroszország jelent meg a programban.

8. A párt működése, szervezeti felépítése és a hozzá kötődő szubkultúra

Az Arany Hajnal felépítését tekintve tipikus radikális jobboldali párt, centralizált döntéshozatali folyamatokkal és erős vezetővel. Az alapszabály szerint a párt legfontosabb döntéshozó szerve a kongresszus, amely háromévente ülésezik, és háromszáz, a helyi pártszervezetben választott tagja van. Elvileg a kongresszus választja meg a párt vezetőjét és a Központi Bizottságot, amelyek mellett a párthierarchiában megjelenik még a Politikai Tanács, egy felügyelő- és egy etikai bizottság.⁵²

Az erősen centralizált pártoknál sok esetben az alapszabály és a tényleges működés között nagy eltéréseket tapasztalhatunk, hiszen a vezetők informális hatalma jócskán nagyobb a leírtaknál. Az Arany Hajnalra ez a deviancia kevésbé jellemző. Itt már az alapszabály szerint sem bír egyik testület sem olyan formális befolyással, mint a vezető, akinek például háromévente automatikusan meghosszabbítják a mandátumát, hacsak a kongresszus tagjainak többsége nem kér új választást. Mihaloliakosz (aki 1983 óta vezeti a pártot) domináns pozícióját nemcsak a szabályok erősítik, hanem az informális normák is: a pártban például mindenki Vezérnek szólítja őt.⁵³

A párt az elmúlt évtizedben dinamikus szervezetépítésbe kezdett, és kiemelt figyelmet fordított a helyi pártszervezetek kiépítésére és megerősítésére. A már említett, 2010-es önkormányzati választások sikere is nagy részben a helyi mozgósításnak, méghozzá az egyes kiválasztott körzetekben való aktív jelenlétnek volt köszönhető. Tehát a párt ahelyett, hogy országos kampányt folytatott volna, tevékenységét Athénra és azon belül is két kerületre, a negyedikre és a hatodikra fókuszálta. Ez a két kerület volt ugyanis az, ahol a korábbi években a legjelentősebben nőtt a bűnözés és a bevándorlás. Ez bevett taktika szélsőjobboldali pártoknál, de ahogy arra Dinas és szerzőtársai rámutattak, ezt az

⁵¹ Arany Hajnal 2016a: 5.

⁵² Ellinas 2013.

⁵³ Ellinas 2013: 552.

Arany Hajnal kiegészítette a korábban a német NPD-nél (Német Nemzeti Demokrata Párt) látott, kétszintű taktikával, melynek értelmében egyfelől a párt árucikket és szolgáltatásokat biztosít a helyieknek, míg másfelől erőszakot használ a helyiek „megvédése” érdekében.⁵⁴ Az elsősre jó példa, hogy a párt kíséretet biztosított a helyieknek, legyen szó a piacra vagy a bankautomatához látogató idősokról, vagy a szórakozóhelyek biztonságáról.⁵⁵ De nemcsak fizikai szolgáltatásokat nyújtott, hanem szociális tevékenységet is végzett, hiszen az Arany Hajnal több ízben szervezett ételosztást, ruhaosztást, sőt véradást is kizárólag görög lakosok számára, amit igazolványok ellenőrzésével oldottak meg. Koronaïou és Sakellariou (2013) beszámolnak egy esetről, amikor egy Arany Hajnalhoz tartozó képviselő megtagadta az ételadomány átadását egy idős, bevándorló hölgynek, arra hivatkozva, hogy kérjen a Szirizától adományt, mert az a párt a bevándorlók védelmezője. A 2012-es parlamenti sikerek után a helyi aktivitásra még nagyobb hangsúlyt helyeztek. Elindították a „Munkahelyeket a Görögöknek” mozgalmat, amelynek az volt a célja, hogy meggyőzze a munkavállalókat arról, hogy külföldiek helyett görögöket alkalmazzanak, illetve az „Orvosok Határokkal” mozgalmat, ami pedig kifejezetten csak görögök számára nyújtott ellátást.⁵⁶

A védelmi funkciót az Arany Hajnal sok esetben erőszakos eszközökkel látta el. Például több esetben saját kezébe vette az igazságszolgáltatás feladatát, s részben ebből kifolyólag több, bevándorlók elleni akcióban is részt vett. A migránsok mellett célba vettek antifasiszta aktivistákat és társadalmilag sebezhető csoportokat, mint a hajléktalanok vagy a drogfüggők. Az Arany Hajnallal kapcsolatban álló paramilitáris szervezetekről kevés megbízható információ érhető el, de Kontogiannis-Mandrosz és Paraszkeva leírása alapján a párt paramilitáris szárnya, a Falanx, 1992-ben alakult meg Jiannis Jannopulosz veterán katonatiszt irányítása alatt. 1992 és 1997 között több mint ötven utcai támadásért volt felelős.⁵⁷ A szervezet 1998-ban Arany Sasok néven alakult újra, és szervezetiileg is az Arany Hajnal központi részévé vált. Az erőszakos cselekményeket a sajtó is a különböző paramilitáris csoportokhoz köti, amelyek sokszor helyi szinten szerveződnek, de szigorú hierarchikus rendben, a párt vezetésének tudtával és irányítása alatt működnek. Erről tanúskodik például az egyik legismertebb interjú, amit az *Ethnos* című napilap közölt egy volt taggal,⁵⁸ aki a Nikaiában található csoporthoz tartozott. Az interjú tanúsága szerint a tagok katonai kiképzésben részesültek, erőszakos akcióik előre megtervezettek voltak, és Ioannis Lagosz (aki akkoriban az Arany Hajnal parlamenti képviselője és a párt egyik prominens vezetője volt) irányítása alatt történtek.

Ezek a paramilitáris szervezetek nemcsak az akciók kapcsán kötődnek egymáshoz, hanem saját szubkultúrát is alkotnak. Többen például motoros csoportokba szerveződnek, illetve sok underground kulturális szalon kötődnek egymáshoz: a fiatalok között

⁵⁴ Dinas et al. 2013: 7.

⁵⁵ Koronaïou–Sakellariou 2013.

⁵⁶ Ellinas 2015: 14.

⁵⁷ Kontogiannis-Mandrosz–Paraszkeva 2015: 42.

⁵⁸ Ethnos/AKNY 2013.

például fontos összekötő elem a zene. Feischmidt és Pulay a nemzeti rockzenéről írt tanulmányaikat arra a megfigyelésre alapozzák, hogy a nacionalizmusnak ez a kortárs formája ugyan politikai természetű, de kulturális performanszokhoz kötődő jelenség: „A nacionalista zene a nemzetállamot a föld és vér révén örökölhető egységként jeleníti meg, a történelmet pedig olyan küzdelemnek ábrázolják, amely igazolja a politikai terjeszkedés igényét, illetve a vitatott területek elfoglalására való törekvést.”⁵⁹ A szerzők a nacionalista zene kategóriájába sorolják a náci rockzenét is, amely alapvetően faji vagy nemzeti szupremáciát hirdet, és amely a görög Arany Hajnalnál is fontos kötőanyaggá vált a fiatal aktivistabázisban.⁶⁰ A párt promotálójává vált a *white music*-nak, a zene köré fesztiválokat is szervez, kifejezetten a fiatal célközönségre koncentrálna.⁶¹

Az erőszakos akciók fogadtatásának értékelése kapcsán Petrou és Kandyli (2016) helyi, vidéki közösségek kvalitatív eszközökkel történő vizsgálata során arra jutottak, hogy az Arany Hajnal által alkalmazott erőszak sok esetben nem elrettentő, hanem kifejezetten vonzónak számít, és hatékonyan erősíti meg a párt üzeneteit, például a bevándorlásellenességet. Az utóbbi pár évben azonban a szervezetépítés megtorpanását regisztrálta Ellinas és Lamprianou (2016), akik rámutattak, hogy a pártvezetés letartóztatása után több helyi pártszervezetet is megszüntettek (részben a helyi vezetők elleni eljárások okán), míg újabb helyi szervezetek alapítására nem került sor.

9. Az Arany Hajnal kommunikációja

Az Arany Hajnal kommunikációjának intenzitása nagymértékben megnőtt a 2010-es évek után, ami elsősorban a kommunikációs lehetőségek szerkezetének változásával magyarázható. 2010 előtt a mainstream médiában nem volt megjelenési lehetősége a pártnak. A hivatalos adatok szerint a 2012. májusi választás előtt a televíziós megjelenések mindössze 2%-át tudhatták magukénak,⁶² és az online aktivitásuk is korlátozott volt. A 2012-es áttörést követően azonban a párt médianyilvánosságot kapott, különösen a különböző mozgalmi tevékenységeik, ételosztásaik és veradásaik kaptak akár napi szinten is figyelmet a televízióban,⁶³ amivel az Arany Hajnal meg tudta erősíteni egy társadalmilag érzékeny szervezet képét amellet, hogy megtartotta etnocentrikus üzeneteit is.⁶⁴ Ahogy ebben az időben egyre népszerűbbé vált a párt, úgy nőtt az érdeklődés iránta a különböző médiumok részéről. Ezek közül is kiemelkedett a *Stochos* (Στόχος), magyarul 'Célpont' nevű hetilap, a görög nacionalisták egyik fő hírforrása, amelyben rendszeresen jelentek híradások a pártról. A *Sztobosz*-szal való „kapcsolat” végét Pavlosz Füszasz 2013-as

⁵⁹ Feischmidt–Pulay idézi Bolhmant 2014: 250.

⁶⁰ Koronaiou et al. 2015.

⁶¹ Sakellariou 2015.

⁶² Ellinas 2013: 16.

⁶³ Prinos 2014.

⁶⁴ Ellinas 2013: 17.

meggyilkolása és a párt parlamenti képviselőinek bebörtönzése jelentette. Azóta szinte teljesen eltűntek az Arany Hajnalra pozitív fényt vető tudósítások, és túlnyomó részben a gyilkosságot követő tárgyalásról, illetve annak ítéleteiről hallhat a közvélemény.

Ezek után jogosan vetődik fel a kérdés: ha a mainstream média ennyire elutasítja a pártot, akkor hol kommunikálnak a választóikkal? Európa nagyobb radikális jobboldali erőit tanulmányozva kézenfekvő lenne a fenti kérdésre azt a választ adni, hogy közösségi médián keresztül, de ez az Arany Hajnal esetében nem ilyen egyértelmű. Már szinte az összes nagyobb közösségi médiafelület letiltotta a párt hivatalos oldalát. Legutóbb, 2017 decemberében a Twitter tett így, mert az oldal új, gyűlöletbeszédet korlátozó szabályzatának már nem felelt meg az Arany Hajnal oldala. Korábban hasonló sorsra jutott a párt Instagram-oldala, az online tévécsatornaként funkcionáló world.tv és a Facebook-felületeik is. Utóbbiak esetében érdemes megemlíteni, hogy noha a hivatalos oldal le lett tiltva, de az Arany Hajnal támogatói, illetve aktivistái rendszeresen létrehoznak új oldalakat, amelyek a párt üzeneteit közvetítik, még ha ezek általában csak rövid életűek is. Ahogy a nagyobb városok utcáin, úgy a Facebookon is fennáll a harc antifasiszta/antirasszista csoportok és az Arany Hajnal között. Eleinte a párt támogatói konkrétan a pártot és annak céljait népszerűsítő oldalakat hoztak létre, amelyekre pár száz lájk elérése után felfigyeltek az antifasiszta aktivisták is, majd, miután bejelentették, a felhasználói feltételek megszegése miatt gyorsan törölte is ezeket a Facebook. Ezt megelégedve taktikát váltottak, és elkezdtek „patrióta” oldalakat létrehozni. Ezeket általában történelmi, egyházi, illetve katonai köntösbe bújtatják, s noha az üzenetek nem változtattak, ezek az oldalak mégis nagyobb százalékban éltek túl az antifasiszta aktivisták „támadásait”. Az egyik legnagyobb ilyen oldal az Ellines Ethnikistes (Ελληνες Εθνικιστές, EE), azaz a ’Görög Nationalisták’, amely törölve lett, de az új oldal is majdnem 6 ezer lájkkal rendelkezik, és sokszor olyan tartalmat tesz közzé, amely szembe megy a Facebook felhasználói feltételeivel, eddig mégsem törölték. Ezeket az új oldalakat gyakran megosztják az Arany Hajnalhoz köthető blogok, illetve híroldalak, így a Facebook és az antirasszisták próbálkozásai ellenére a párt még mindig jelen tud lenni a legnagyobb közösségimédia-felületen, noha ez a jelenlét igen elenyésző a görög parlament többi pártjéhez képest. Összehasonlításképpen: 2020 nyarán a Sziriza Facebook-oldalának 115, az Új Demokráciának 106, a Paszoknak 42, a Független Görögöknek több mint 9, a Centrista Uniónak 20, a Folyónak pedig 35 ezer kedvelője volt, míg az újonnan parlamentbe került pártok közül a Görög Megoldás 36, a MéRA 20 ezer követővel rendelkezett.

Az Arany Hajnal támogatói az effajta támadásokra eddig főképp kétféle választ adtak. Az egyik a szimpla ellencsapás, melynek értelmében az antifasisztákhoz hasonlóan tömegesen jelentenek olyan oldalakat, amelyek a másik félhez köthetők. Az egyik leg sikeresebb ilyen akciójuk az volt, amikor rövid időre elérhetetlenné tették a ’Nemet Mondunk az Arany Hajnalra’ (Λέμε ΟΧΙ στη Χρυσή Αυγή) nevű Facebook-oldalt, amely a párt kritikusaik egyik jelentős központja volt, é már több mint 100 ezer lájkkal rendelkezett, amikor törölték az oldal. Az újnak 2020 nyarán 1100 kedvelője van. A másik módszer az úgynevezett *astroturfing*, amely kifejezést általában azokra a kampányokra

használgják, amelyek látszólag alulról építkeznek és függetlenek, valójában azonban valamilyen bejáratott szereplő céljait szolgálják. Jelen esetben ez olyan esetekre utal, amikor az Arany Hajnal aktivistái létrehozta látszólag antifasiszta oldalakat, amelyek az antirasszista mozgalom stílusát és retorikáját imitálják, de időközben elkezdene a párt ideológiájához igazodó ideákat elrejtteni a posztokban. Ennek egyik legjobb példája volt, amikor egy ilyen oldal Photoshop használatával úgy alakította át Sziriza egy tüntetésének plakátját, mintha az egy nemi erőszakért elítélt menekültet venne védelmébe.⁶⁵ A párt a YouTube-on is aktív. Itt 2020 nyarán 20800 feliratkozóval rendelkezett, és általában sajtótájékoztatóiról, valamint képviselői parlamenti felszólalásairól szokott tartalmat közzétenni, de ezek nézettsége rendre a feliratkozók számának felét se éri el. Az egyes helyi szervezetek is aktívan használták a YouTube-ot kommunikációs csatornaként, főleg a helyi megmozdulások promotálására, az Arany Hajnal aktivistáinak a közösséget szolgáló tevékenységének bemutatására, a párt „mítoszána” építésére,⁶⁶ azonban ezek a videók sem érnek el túl magas nézettséget. Mindebből leszűrhetjük, hogy nem a közösségimédia-felületek az Arany Hajnal fő kommunikációs csatornái.

A mainstream média kikerülésére a saját print sajtótermék kiadása is kézenfekvő válasz lehet, amit az Arany Hajnal valóban használ is. Egy széles körben kevésbé ismert kiadvány a Maiandrosz (Μαιανδρος), amely félévente jelenik meg, és célja, hogy platformot adjon az Arany Hajnal ideológiáját népszerűsítő, illetve kiegészítő írásoknak, amelyek általában valamilyen szociológiai vagy történelmi témát dolgoznak fel. Kereskedelmi forgalomban két hetilapja van a pártnak. Az egyik a *Hriszi Avgi* (Χρυσή Αυγή), amelyről a párt a nevét kapta, és maga Nikolaosz Mihaloliakosz alapította 1980-ban. Noha akkori formájában csak 1984-ig működött, 2018-ra a mostani verzió is megélt több mint ezer lapszámot. A másik hetilap a 2013-ban indított *Empros* (Εμπρος), amelyet azzal a céllal kezdtek kiadni, hogy magához csábítsa nemcsak a szélsőséges jobboldali pártok, de az Új Demokrácia, valamint a tágan értelmezett görög jobboldal támogatóinak egy részét is. A kezdeti cél az volt, hogy a lap eladásainak mértéke nagyjából hetente 5 ezer eladott példány körül stabilizálódjon. Ezt már az első számnak sikerült elérnie, sőt több mint 7500 példány kelt el belőle. Noha az első évben is többé-kevésbé jó számokat produkált (átlagosan több mint heti 3500 példány fogyott), folyamatos csökkenés mutatkozik az eladásokban. 2015-re stabilan heti kétezer példány alá esett, míg 2018 első negyedévére már csak átlagosan 890 fogy a lapból hetente, ami az előzetes célkitűzéseket és ország-szerte történő árusítását nézve igen gyenge eredménynek tekinthető. Összehasonlításképp: a Szirizához köthető *I Avgi* (Η Αυγή) nevű napilapból több mint ezer fogy el átlagosan, a kommunista párthoz köthető *Rizospasztisz* (Ριζοσπάστης) általában napi 2 és 4 ezer eladott példány között fluktuál. Ezekből látszik, hogy a párt nyomtatott sajtója leginkább a legelkötelezettebb támogatókkal való kommunikációra alkalmas, de szélesebb publikum elérésére nem.

⁶⁵ Siopera–Veikou 2016: 13–21.

⁶⁶ Prinos 2014.

Egy másik fontos, ha nem a legfontosabb platformja az Arany Hajnal kommunikációjának a weboldala, illetve az onnan kiinduló hálózat, amely átszővi az egész szélsőséges és radikális jobboldalt. Hogy jobban fel tudjuk mérni, mennyire jelentős valójában az online platform a párt kommunikációjában, a similarweb.com és az alexa.com adataira hagyatkozunk.⁶⁷

A szervezet online jelenlétének központja a párt hivatalos weboldala, amely egyfajta nacionalista hírportálként funkcionál. Naponta akár egy tucat hírt is közzétesz, illetve nagyobb hírportálok híreire reagál. Néha videókkal, de szinte minden esetben képekkel ellátott beszámolókat tesz közzé a párt tevékenységeiről, valamint heti rendszerességgel hoz nyilvánosságra leveleket a párt támogatóitól, amelyek általában az ország és a társadalom sanyarú helyzetét hangsúlyozzák.⁶⁸ A similarweb adatai szerint a görög parlamenti pártok közül ez az egyetlen honlap, amely az ország ezer legnépszerűbb oldala közé tartozik, a többi a legnépszerűbb tízezerbe se került be. Még ha Európa-szerte nézzük is a radikális jobboldali pártokat, látogatószám tekintetében az Arany Hajnalhoz viszonyítva a *Front National*nak csak közel harmadannyi, míg a Jobbiknak csak hetedannyi látogatója van. Nyilván ezek az összehasonlítások nem festenek teljesen valószerű képet, hisz kevés más párt használja hivatalos oldalát egyben híroldalként is, de sok szempontból mégis árulkodók.

A híroldalak terén mind a jobbközép, mind a balközép mértékadó portáljai jóval látogatottabbak a párt honlapjánál, viszont az olyan oldalak, mint az *I Avgi*, a *Sztobosz* és a korábban már szintén említett *Rizospasztisz* elmaradnak online elérésekben a párt hivatalos oldalától.

A hivatalos oldalról kiindulva temérdek külső tartalom található meg, amelyek rendszerint kapcsolódnak valahogy a párthoz vagy az azt övező szubkultúrához. Kitűnnek olyan oldalak, mint az Arany Hajnal agrár-, zöld- és női tagozatának sajtójei. Utóbbiról elérhető többek közt a Metaxas diktatúra (1936–1941) ifjúsági magazinja, valamint a *Homefront* nevű weboldal, amely a „rasszilag tudatos otthon publikációjaként” írja le magát.⁶⁹

10. Összegzés

A fejezet kérdésfeltevésének megválaszolásához, miszerint hogyan tudta az Arany Hajnal sikerre vinni szélsőjobboldali politikáját, látnunk kell, hogy az alulról szerveződő, mozgalmi jellegű, szélsőjobboldali csoportosulások szinte állandó szereplői voltak a görög politikai térnek. A szélsőjobboldali ideológia különböző képviselői folyamatosan átalaku-

⁶⁷ Ezek az oldalak azzal foglalkoznak, hogy a lehető legmegbízhatóbb adatokat szolgáltatassanak weblapokról, illetve azok látogatottságáról. Az itt fellelhető adatok azonban nem hivatalosak, így csak összehasonlítási alapként használjuk őket.

⁶⁸ Ellinas 2015: 15.

⁶⁹ Koronaiou–Sakellariou 2017: 5–6.

ló csoportokban, szervezetekben jelen voltak, legalábbis a politikai periférián, illetve az európai trendekkel párhuzamosan egyre inkább helyet kaptak a releváns pártok között is. Az Arany Hajnal ilyen értelemben nem egyedi eset, hiszen Görögországban is több pártot azonosíthatunk „előzményként”. 2010 után a görög társadalmi, gazdasági és politikai tényezők – a gazdasági válság, az elhúzóódó megszorítások, a bevándorlás élenkülése, az intézményekbe vetett bizalom csökkenése – is elősegítették a radikális pártok, így a radikális és szélsőjobboldal megerősödését. Az Arany Hajnal 2019-es meggyengülése sem mond ellent ennek, hiszen a Görög Megoldás, illetve az ND radikális szárnya ugyanezt a profilt jeleníti meg a politikai térben.

Az Arany Hajnal sikerében két tényező számított egyedinek és talán meglepőnek: a párt neonáci múltja és befolyása a jelenlegi ideológiájukra, illetve a párthoz köthető erőszakos cselekmények és büntetőeljárások száma. Az első, belső magyarázat az Arany Hajnal önmeghatározásához, „mítoszához” köthető: a párt rendszer- és elitellenes politikai erőként való különállását egyfajta kirekesztésként kommunikálja, amihez több összeesküvés-elméleten alapuló magyarázat tartozik. A valóság ilyenfajta megkérdőjelezése relatívvá teszi még az olyan abszolút kérdéseket is, mint a büntetőeljárás vagy a fizikai bántalmazás: az Arany Hajnal saját világában ezek vagy a hatalmukat féltő elitek érdekeit szolgáló események, vagy az ő reakcióik az igazságszolgáltatás gyengeségével szemben, illetve a lakosság védelme érdekében. Ebben a zárt világban a neonáci sem ijesztő, inkább csak elavult jelző, hiszen a párt támogatóinak többsége az Arany Hajnal programjában nem mások fenyegetését, hanem az ország védelmét, egyfajta nacionalista politikát lát. Az Arany Hajnal sajátossága, hogy ez a zárt világ fizikai értelemben is létezik: a helyi szervezetek beépülnek a közösség életébe, legális és pozitív rendezvények (például véradás) és illegális, sokszor negatív kapcsolatok (például bűnszövetkezetek) útján is. Ez az erős hálózat tette lehetővé, hogy a párt hatékonyan el tudja érni a saját bázisát, illetve ez az erős és tevékeny aktivistabázis képes a párt online, folyamatosan költöző és offline kommunikációs csatornáinak működtetésére. Kérdés, hogy ez a hálózat mennyire lesz életképes a párt parlamenti képviselete nélkül, ami várhatóan láthatóság csökkenését és a finanszírozási források elapadását is jelenti majd. Az a tény, hogy az Arany Hajnal állami finanszírozása megszűnt, illetve hogy szinte a teljes vezetőség büntetőeljárás alatt áll, jelezheti azt is, hogy a párt beágyazottsága gyengült, illetve potenciálisan akadályozhatja az Arany Hajnal mítoszáat tápláló rendezvények és kommunikációs csatornák fenntartását.

A második, külső magyarázat pedig a görög politikai intézményrendszer gyengeségére és általában a bizalom elvesztésére épül: Görögország az elmúlt évtizedben nem tudott megbirkózni sem a gazdasági válság következményeivel, sem a bevándorlás növekvő nyomásával, és a hagyományos pártok nem tudtak hiteles alternatívát felmutatni szavazóiknak. Ebben a helyzetben a protestpártok előretörése szinte borítékolható, és az Arany Hajnal sikere itt javarészt annak tudható be, hogy a kormánykoalícióba lépő Laossal ellentétben hitelesen rendszerellenes maradt. Ezt a magyarázatot támasztja alá a Sziriza radikális baloldali párt előretörése is. Ebben a keretben is értelmezhető a nacionalista politika mint a nemzetközi együttműködést szorgalmazó stratégia ellenpontja, valamint

az autoriter jellegű, erőszakot is alkalmazó politika keménykezűsége mint a gyenge és tehetetlen rendszer ellenpontja. Akár az Arany Hajnal, akár más szélsőjobb oldali vagy radikális jobb oldali párt sikere tehát attól is függ, hogy a domináns, nagy pártok hogyan képesek az erősen korlátozott politikai térben az erőforrásaikkal gazdálkodni, mennyire tudnak a meghatározottságok mellett a társadalmi kérdésekre felelni.

A fenti magyarázatok okán az Arany Hajnal meggyengülését nem lehet a szélsőséges jobb oldali irányzatok eltűnésével magyarázni, inkább a párt tudatos kiszorításáról és gyenge választói pártkötődésről beszélhetünk, de eltűnésével talán az erőszakos, militarista megjelenési formák is meggyengülnek a görög politikai térben. 2019-ben mindenestre az Arany Hajnal politikai menetelése véget érni látszik, színen maradásához a párt újjáélesztésére lenne szükség.

Irodalomjegyzék

A Görög Belügyminisztérium választási adatai: <https://www.ypes.gr/en/elections-results-3/>

(2018. 03. 23.)

Arany Hajnal 2012: [Javaslatok egy Új Nemzeti Politikára] Προτασεις για μια Νεα Εθνικη Πολιτικη. Athén. <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/MUSIC165/ΥΠΠΟΤ/Πρόταση%20για%20μια%20νέα%20πολιτιστική%20πολιτική.pdf> (2018. 03. 23.)

Arany Hajnal 2015: [A tolvajokat börtönbe, a görögöket hatalomra] Οι κλεφτες στην φυλακη, Οι Ελληνες στην εξουσια. Athén. <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/diabaste-kai-diadwste-oloklhro-to-politiko-programma-tou-laikou-sundesmou-c> (2018. 03. 23.)

Arany Hajnal 2016a: [A görögség Arany Hajnaláért] Για την Χρυσή Αυγή του Ελληνισμού. Athén. http://www.xryshaygh.com/assets/files/xa_politiko_programma.pdf (2018. 03. 23.)

Arany Hajnal 2016b: [Egy kortárs és dinamikus ideológiai mozgalom] Ενα συγχρονο και δυναμικο Ιδεολογικο Κινημα. Athén. http://www.xryshaygh.com/assets/files/xa_ideiologiko_kinima.pdf (2018. 03. 23.)

Arany Hajnal 2018a: <https://www.alexandria.com/siteinfo/xryshaygh.com> (2018. 03. 23.)

Arany Hajnal 2018b: <https://www.similarweb.com/website/xryshaygh.com#overview> (2018. 03. 23.)

Dinas, Elinas – Georgiadou, Vassiliki – Konstantinidis, Iannis – Rori Lamprini 2013: From dusk to dawn. Local party organization and party success of right-wing extremism. In: *Party Politics* 2/21, 80–92.

Dúró József 2017: *Ellenzők, kritikusok, kételkedők. A pártalapú euroszeptizmus arcai*. Budapest: Századvég.

- Efsyn 2019: [Egy hirtelen öregedő kormánypárt] Ένα απότομα γερασμένο κυβερνητικό κόμμα. https://www.efsyn.gr/politiki/197972_ena-apotoma-gerasmeno-kybernitiko-komma (2018. 03. 23.)
- Ellinas, Antonis A. – Lamprianou, Iasonas 2016: How far right local party organizations develop. The organizational buildup of the Greek Golden Dawn. In: *Party Politics* 2/36, 1–17.
- Ellinas, Antonis A. 2012: LAOS and the Greek far right since 1974. In: Mammone, Andrea – Godin, Emmanuel – Jenkins, Brian eds.: *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe. From Local to Transnational*. London: Routledge. 124–140.
- Ellinas, Antonis A. 2013: The Rise of Golden Dawn. The New Face of the Far Right in Greece. In: *South European Society and Politics* 1/84, 543–565.
- Ellinas, Antonis A. 2015: Neo-Nazism in an Established Democracy. The Persistence of Golden Dawn in Greece. In: *South European Society and Politics* 20/1, 1–20.
- Ethnos/AKNY 2013: *Insider Blows Open Greek Neo-Nazi Operations*. <http://www.akny.org/2013/09/insider-blows-open-golden-dawn-operations> (2018. 03. 23.)
- Feischmidt, Margit – Pulay Gergő 2014: Élmény és ideológia a nacionalista popkultúrában. In: Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó – Ilyés Zoltán szerk.: *Nemzet a minden- napokban*. Budapest, L'Harmattan. 249–289.
- Gemenis, Kostas 2012: The 2010 Regional Elections in Greece. Voting for regional governance or protesting the IMF? In: *Regional & Federal Studies* 2/21, 107–115.
- Georgiadou, Vasilik 2013: Right-wing populism and extremism. The rapid rise of Golden Dawn in crisis-ridden Greece. In: Melzer, Ralf – Serafin, Sebastian eds.: *Right-Wing Extremism in Europe. Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*. Berlin: Friedrich Ebert Foundation. 75–101.
- Halikiopoulou, Daphne – Nanou, Kyriaki – Vasilopoulou, Sofia 2016: *Changing the policy agenda? The impact of the Golden Dawn on Greek party politics*. Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. <http://eprints.lse.ac.uk/68587/1/GreeSE-No-103.pdf> (2018. 03. 23.)
- Kontogiannis-Mandrosz, Angleosz – Paraszkeva, Deszpina 2015: Neofasizmus a válság-érában. Az Arany Hajnal. In: *Eszmélet* 27/105, 41–49.
- Koronaïou, Alexandra – Alexandros Sakellariou 2013: Reflections on “Golden Dawn”. Community organizing and nationalist solidarity: helping only Greeks. In: *Community Development Journal* 48/2, 332–338.
- Koronaïou, Alexandra – Alexandros Sakellariou 2017: Women and Golden Dawn. Reproducing the nationalist habitus. In: *Gender and Education* 29/2, 258–275.
- Koronaïou, Alexandra – Lagos, Evangelos – Sakellariou, Alexandros – Kymionis, Stelios – Chiotaki-Poulou, Irini 2015: Golden Dawn, Austerity and Young People. The Rise of Fascist Extremism Among Young People in Contemporary Greek Society. In: *The Sociological Review* 63/2, 231–249.
- Koustenis, P. 2011: Municipal elections 2010 in Athens. L.A.O.S. or Kolonaki? In: *Greek Political Science Review* 37/1, 41–68.

- Lamprianou, Iasonas – Ellinas, Antonis A. 2016: Institutional Grievances and Right-Wing Extremism. Voting for Golden Dawn in Greece. In: *South European Society and Politics*. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13608746.2016.1207302?journalCode=fses20> (2018. 03. 23.)
- Lubbers, Marcel – Gijsberts, Mérove – Scheepers, Peer 2002: Extreme right-wing voting in Western Europe. In: *European Journal of Political Research* 4/1, 345–378.
- Media Metrix 2007. 'Political Thermometer' , 25 September
- Mudde, Cas 2007: *The Populist Radical Right in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- News247.gr 2019: [Exit Poll: Hogyan szavaztak a 17–24 közti fiatalok Exit Poll] Τι ψήφισαν οι νέοι ηλικίας. 17–24. <https://www.news247.gr/ekloges/exit-poll-pos-psifisan-oi-neoi.7389893.html> (2018. 03. 23.)
- Nyelv és Tudomány 2012: *Macedónia és Makedónia*. <https://www.nyest.hu/hirek/macedonia-es-makedonia> (2018. 03. 23.)
- Petrou, Michalis – Kandyli, George 2016: Violence and Extreme-Right Activism. The Neo-Nazi Golden Dawn in Greek Rural Community. In: *Journal of Intercultural Studies* 37/6, 589–604.
- Political Capital 2016: *Natural allies. The Kremlin connections of the Greek far right*. 2016. 03. 01. http://www.politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=27 (2018. 03. 23.)
- Polls of Polls 2018: *Greece*. <https://pollofpolls.eu/GR> (2018. 03. 23.)
- Prinos, Ioannis 2014: Golden Dawn, Media Representation and the Neoliberal Restructuring of Social Welfare. On the Greek Crisis and the Mobilization of Disidentifications In: *Sociological Research Online* 19/3, 5. <http://www.socresonline.org.uk/19/3/5.html#kandyli> (2018. 03. 23.)
- Reif, Karlheinz – Schmitt, Hermann 1980: Nine second-order elections. A conceptual framework for analysis of the European election results. In: *European Journal of Political Research* 8/1, 3–44.
- Sakellariou, Alexander 2015: *Golden Dawn and its Appeal to Greek Youth*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/athen/11501.pdf> (2018. 03. 23.)
- Siapera, Eugenia – Veikou Mariangela 2016: The Digital Golden Dawn: Emergence of a nationalist-racist digital mainstream. In: Karatzogianni, Athina – Nguyen, Dennis – Serafinelli, Elisa eds.: *The Digital Transformation of the Public Sphere. Conflict, Migration, Crisis and Culture in Digital Networks*. London: Palgrave Macmillan.
- Teperoglou, Eftichia – Tsatsanis, Emmanouil – Nicolacopoulos, Elias 2015: Habituating to the New Normal in Post-earthquake Party-System. The 2014 European Election in Greece. In: *South European Society and Politics* 20/3, 333–355.
- Teperoglou, Eftichia – Tsatsanis, Emmanouil 2014: Dealignment, De-legitimation and the Implosion of the Two-Party System in Greece. The Earthquake Election of 6 May 2012. In: *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 24/2, 222–242.

- Tsatsanis, Emmanouil – Teperoglou, Eftichia 2016: Realignment under Stress. The July 2015 Referendum and the September Parliamentary Election in Greece. In: *South European Society and Politics* 21/4, 427–450.
- Tsatsanis, Emmanouil 2011: Hellenism under siege. The national-populist logic of antiglobalization rhetoric in Greece. In: *Journal of Political Ideologies* 16/1, 11–31.
- Tsokou, Stavroula – Shelley, Mack C. – Dobratz, Betty A. 1986: Some Correlates of Partisan Preference in Greece 1980. A Discriminant Analysis. In: *European Journal of Political Research* 14/4, 441–463.
- Verney, Susannah 2014: Broken and Cant Be Fixed. The Impact of the Economic Crisis on the Greek Party System. In: *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs* 49/1, 18–35.

